

Kloostercollege XL: Ongeneeslijk Religieus?

Dominicanenklooster Zwolle, 28 februari 2019

God is terug in Nederland, religie leeft weer, tegelijkertijd sluiten tal van kerken. Wat is er aan de hand en waarom blijven mensen zoeken naar zin en betekenis? Hoe kan het dat mensen die opgegroeid zijn zonder God en kerk nu toch aanhaken?

We maakten een groot kloostercollege, als een boeket: zes sprekers en een muzikant over het ongeneeslijk religieuze in henzelf. Daarna een gesprek met de zaal, in het koor van de kerk van het Dominicanenklooster Zwolle.

Dit boekje bevat de bijdragen van

Gerko Tempelman, filosoof en auteur van *Ongeneeslijk Religieus*

Stefan Paas, Theoloog des Vaderlands 2019

Debora Krikken, onderzoeker en onderzoeksbegeleider bij Viaa

Iris Penning, singer-songwriter, deelnemer aan Songs for Mary

Rik Zweers, eerste Jonge Theoloog des Vaderlands

Martin Jans, Studentenpastor Zwolle Re:link

Erik Borgman, hoogleraar theologie en lekendominicaan

Dit kloostercollege is gemaakt in samenwerking met Windesheim, Viaa, en Re:link

Gerko Tempelman

Ongeneeslijk Religieus

Mijn naam is Gerko en ik ben geboren in Hardenberg, niet ver van Zwolle. En Hardenberg, dat zou je het epicentrum kunnen noemen van de Vrijgemaakt Gereformeerde Kerk. Die kerk en de sociale omgeving wordt ook de 'laatste zuil van Nederland' genoemd. Ik ging naar vrijgemaakte scholen, mijn ouders lazen de vrijgemaakte krant (het ND), ze stemden op een vrijgemaakte partij (GPV) en in de zomer kon je in Hardenberg op vakantie naar een (grotendeels) vrijgemaakte camping.

Toen ik 18 was, zou ik gaan studeren. Theologie, zo was m'n plan. Maar anders dan in de zuil gebruikelijk was, wilde ik dat niet aan de vrijgemaakte universiteit van Kampen doen maar in Amsterdam. Zodat ik ook eens buiten die zuil zou kijken. Ik ging naar Amsterdam. Niet iedereen vond dat een goed idee. Een vrouw uit mijn kerk zei tegen me: 'pas maar op jongen, in Amsterdam zul je je geloof verliezen.'

Ik vond dat natuurlijk onzin. Alsof studeren in Amsterdam een absolute garantie was op geloofsverslies. Wie dat dacht, zo vond ik, had geen hoge pet op van zijn of haar geloof. Maar toen ik amper een jaar in mijn studie bezig was, begon ik me vertwijfeld af te vragen of ze misschien toch gelijk had. Want de overtuigingen uit mijn jeugd verdampten waar ik bij stond. Zelfs al wilde ik het niet.

Over deze ervaring schreef ik het boek *Ongeneeslijk Religieus*. Zou het niet zo kunnen zijn, vraag ik me daarin af, dat wat mij op individueel niveau is overkomen, dat dat eigenlijk ook het verhaal is over wat de westerse mens collectief is overkomen? Is het verhaal 'hoe God verdween uit mijn leven' ook niet het verhaal 'hoe God verdween uit onze levens?'

Ik denk het wel. Geloven is minder en minder vanzelfsprekend. En al helemaal niet op de manier waarop ik ermee opgroeide. Soms luistert mijn moeder mijn praatjes terug. En dan lachen we samen nog wel eens om die gekke ouwe tijd. Die twintig jaar voelen al een enorme tijd terug.

Natuurlijk, zingeving, spiritualiteit, al die dingen blijven bestaan. Maar kerk in de vorm waarmee ik ben opgegroeid: ik geloof er niet in. Volgens mij wordt dat minder en minder. Wie denkt er nou nog serieus dat Nederland er ooit weer uit zal zien als in de jaren 50, kerkelijk gezien? Of dat heel Nederland één groot Veenendaal zou zijn (om één van de andere sprekers van vanavond maar eens aan te parafraseren). Religie is op z'n retour.

Blijft er dan niets over? Blijven we hangen in een cynische, hopeloze tijd? Dat is maar de vraag. Hoe God verdween uit mijn leven - ja, maar ook hoe ik ongeneeslijk religieus bleek te zijn. Van een aantal filosofen leerde ik: sommige dingen zijn niet af te breken.

Zo was het onlangs Valentijn. Nou klinkt Valentijn heel leuk, maar de meeste mensen krijgen er hoofdpijn van. Want het is toch de ongeschreven regel dat je je geliefde een cadeau bezorgd. Ik was op m'n hoede. Afgelopen december was het eerste jaar ooit dat wij thuis geen Sinterklaas vierden. Althans, dat dacht ik. Een kapitale blunder. Op 5 december zat er

namelijk een fors cadeau in mijn schoen. Maar de schoen van mijn vrouw was leeg. Ik heb het nog weken moeten horen. Dus afgelopen Valentijn heb ik toch maar wat geregeld.

Het is de ellende van het fenomeen 'cadeaus'. Je wilt het perfect doen, maar dat is onmogelijk. Een perfect cadeau is natuurlijk een cadeau dat je aan iemand geeft omdat je van die persoon houdt. Je wilt er niks voor terug. Hier, pak aan. Voor jou. Mooi. En dat bestaat dus niet. Met een cadeau krijg je altijd nog iets: een schuldgevoel. Want nou kun jij de eerstvolgende verjaardag niet verstek laten gaan. Of nog erger: je er met een jantje-van-leiden vanaf maken. En dus is een cadeau (hoe goed bedoeld ook) toch altijd ook een transactie. Mijn ouders zijn er al mee opgehouden. Veel andere mensen die ik ken ook. Maar zo wil ik niet eindigen. Want cadeaus zijn, hoe moeilijk ook, toch iets bijzonders. Cadeaus zijn hoe onmogelijk ook, toch de moeite waard.

En zo is het met veel dingen, zegt de filosoof Jacques Derrida. Er zijn veel idealen die we nastreven en die volstrekt onmogelijk zijn. Gastvrij zijn voor een ander. Mooi ideaal, maar laat jij een zwerver op je bank logeren? Niet verstandig. En toch willen veel mensen het zijn. Strijden tegen de opwarming van de aarde. Zal dat ooit lukken? Geen goede kans. En toch zet het mensenmassa's in beweging. Hey, dat is opvallend, zegt Jacques Derrida: iets hoeft niet echt mogelijk te zijn, echt geloofwaardig te zijn, om er toch naar te streven.

Misschien is hetzelfde aan de hand met geloven in God. Misschien is dat waarom ik het idee heb dat er nooit een tijd komt, waarin 'geloof' en 'God' me volstrekt koud zou laten. Misschien is dat waarom we avonden beleggen om te praten over een mogelijke terugkeer van religie, hoe onwaarschijnlijk ook. Misschien is dat waarom we ons collectief druk maken over een Nashville verklaring en over misbruik in de kerken. Juist daar zou het zoveel beter moeten zijn. Misschien dat we daarom ongeneeslijk religieus zijn.

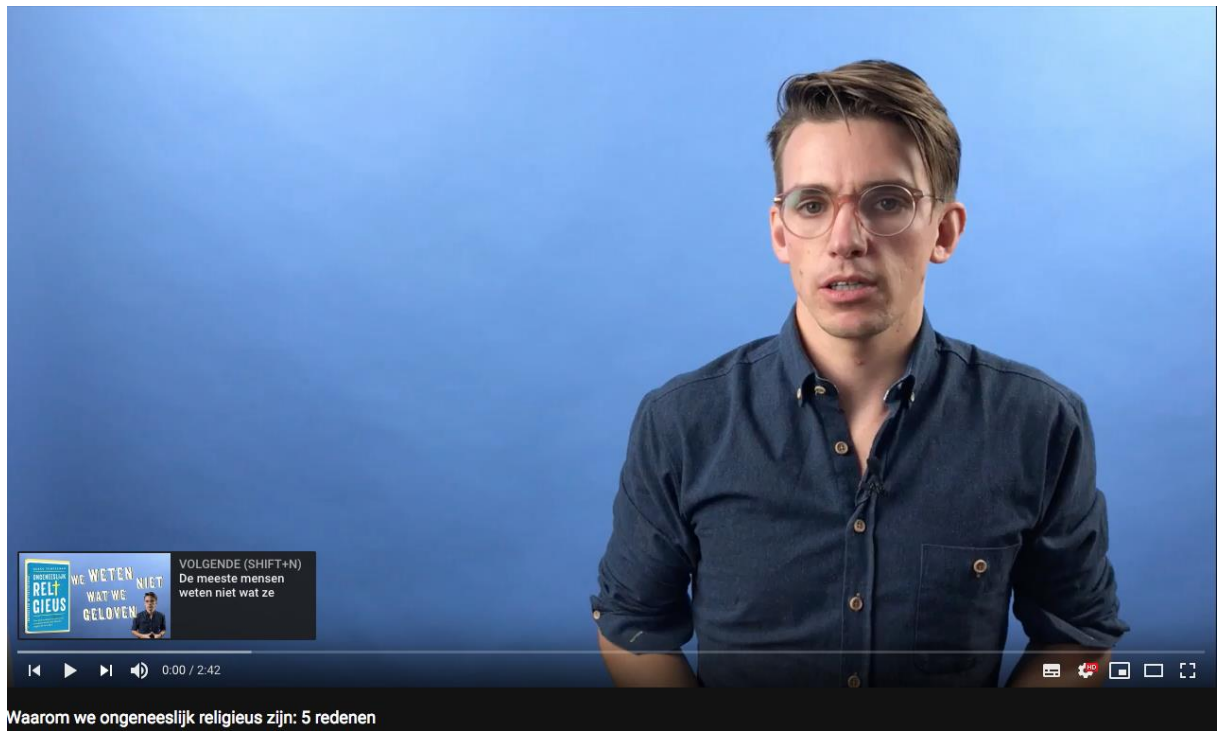
Er zijn twee soorten toekomst. De éne toekomst bestaat uit de toekomst zoals je denkt dat ie zich zal ontwikkelen. Je pensioenplan, je hypotheek, je verzekeringen, de opwarming van de aarde. En ook: 'als je naar Amsterdam gaat, zul je je geloof verliezen'. Wat je voor die toekomst nodig hebt, is een goede dosis gezond verstand en een beetje rekenend vermogen.

En er is nog een toekomst: de onvoorspelbare toekomst. Meestal is het een toekomst die je onaangenaam treft. De verkiezing van Donald Trump, voor veel mensen. De Brexit, de beurscrisis, soms je gezondheid. Soms ook zijn het meevallers. Een onverwachts weerzien, een prachtcadeau waar je niet op had gerekend.

Waar zit de hoop? Zit hoop in de toekomst die je kunt uittekenen? Voor veel mensen hier misschien wel. Een beetje. Dankzij de verzekeringen en de berekeningen. Voor de meeste mensen niet natuurlijk. Zij hopen op een andere wereld. Eentje die je niet kunt uittekenen en uitrekenen. Eentje waar de normale principes niet gelden. Hoop op het onmogelijke. Juist omdat het onmogelijk, onzinnig, onwaarschijnlijk is. Als je er warmpjes bij zit vanavond, dan kon die hoop nog wel eens moeilijk te vinden zijn. Als een kameel door het oog van een naald.

Nog even terug naar die vrouw uit mijn kerk. Zij had een groot geloof. En ze wist wat ze eraan had, aan haar geloof. Maar ik ontdekte later dat zij ook iets ontbeerde. Hoop. Vertrouwen. In haarzelf, in God, in mij. Dan ben ik liever ongeneeslijk religieus.

Meer weten? Klik op www.ongeneeslijkreligieus.nl of bekijk hieronder een filmpje.

Stefan Paas

Ongeneeslijk religieus?

Het is een beetje een rare titel, 'ongeneeslijk religieus'. Alsof religie een ziekte is, en dan ook nog eentje die niet overgaat. Doorgaans kun je er wel oud mee worden, dat scheelt.

De godgeleerden van vroeger hadden er mooiere namen voor, vind ik. In de islam spreekt men van *fitra*: iedereen wordt geboren als moslim, al weet-ie het nog niet. Augustinus had het over 'gemaakt zijn tot God' en over de 'onrust' in ons hart. Thomas sprak over de *sensus divinitatis*, het besef van God dat ieder mens wel heeft. Calvijn noemde dat het *semen religionis*, het 'zaad van religie'. Hij voegde eraan toe – dit ter ontzuivering – dat dit zaad misschien maar bij 1 op de 100 mensen ontkiemt, en dat het bij niemand tot volle wasdom komt. Ons hart is een fabriek van afgoden – dat zei hij ook. En niet omdat hij een saaie calvinistische zuurpruim was, maar omdat hij in een traditie stond waar men enige ervaring heeft met het menselijk hart.

Maar of het nou een chronische ziekte is, een geheime identiteit, een aangeboren godsbesef, een zaad of een fabriek... als je een bell-curve zou maken van de mensheid, denk ik dat je inderdaad wel kunt zeggen dat het gros 'van nature' een neiging tot religie heeft. Helemaal aan de linkerkant van de curve vind je de pakweg 5% die er een grote drang toe heeft – zelfs als ze opgroeiden in een van religie gespeende omgeving, en helemaal rechts de 5% die er nooit wat mee gehad heeft – ook als ze opgroeiden in een religieus gezin. Religiositeit is statistisch vrij normaal: het is van alle tijden en culturen en de overweldigende meerderheid van de mensen is religieus. Ze hebben voorstellingen van hogere machten, bidden, offeren, lopen in processies, vasten, of komen bij elkaar op een donderdagavond in Zwolle in een klooster om te luisteren naar verhalen over geloof.

Maar wat is dat dan, dat religieus besef? Ik zou zeggen: vergelijk het met andere dingen die we van nature hebben – althans de meesten van ons. We zijn religieuze wezens op dezelfde manier als waarop we muzikaal zijn, talig, sportief, seksueel, politiek, enzovoort. Niet iedereen heeft het in dezelfde mate: op elk gebied heb je virtuozen en mensen zonder enige behoefte – met religie is dat niet anders dan met taal of volleybal.

Maar als we het toch over religie hebben: de meesten van ons voelen zich weleens wonderlijk getroost of gedragen, raken ontroerd door een besef van eenheid met de kosmos onder een sterrenhemel in Noorwegen, liggen weleens wakker te peinzen of er niet toch 'iets' is; ze hebben contact met hun overleden vader, gaan aan de meditatie, of branden een kaarsje in dat mooie kerkje in Toscane.

Maar voor wie het nu voelt jeuken: wees gerust, het is niet ongeneeslijk. Je komt er prima vanaf. Het kost soms een paar generaties, maar het is echt niet zo moeilijk om een cultuur te kweken zonder veel religie. Kijk naar Oost-Duitsland, Estland, Tsjechië, grote delen van Frankrijk. Toevallig ook bijna allemaal plekken waar mensen wegtrekken of massaal aan de AfD of Le Pen gaan, maar dat terzijde.

Of andersom, wie denkt ach, die ontkerkelijking in Nederland loopt zo'n vaart niet, want mensen blijven toch wel religieus: houd uzelf niet voor de gek. Want ook al hebben de

meesten van ons wel wat aanleg en neiging die kant op, dat betekent niet dat we vanzelf religieus worden. Hoe muzikaal je kind ook is, als je het niet op viool doet, wordt ze echt niet de volgende Janine Jansen of Carla Leurs. Neem nou taal. Zelfs wolfskinderen – kinderen die buiten de mensenwereld opgroeien – brabbelen wel wat. Het zit er nou eenmaal diep in bij ons. Maar de meeste wolfskinderen, zoals de beroemde Peter die in 1724 in Duitsland werd ontdekt, of de vrouw die in 2007 in Cambodja uit het oerwoud een dorp kwam binnenlopen, leren nooit meer verstaanbaar spreken. Onze aanleg heeft input nodig: je spreekt met je kind, leest het voor, doet het op school, brengt het in aanraking met geslaagde voorbeelden van taaluitingen (kinderboeken, romans, gedichten).

Nou ja, kortom, niks gaat vanzelf. Dat komt ook naar voren uit elk onderzoek naar religie in Nederland. Hoe vaak het ook wordt ontkend en gebagatelliseerd door goedwillende dominees en theologen, of door postkerkelijke christenen: buiten de instituten van kerk en moskee is bitter weinig religiositeit te vinden. Tenzij je slim aan het herdefiniëren slaat, en voetballen, tuinieren en paardrijden ineens ook religie zijn. Tja, zo kan ik het ook. En als we toch bezig zijn: tuinieren en voetballen zijn eigenlijk ook politiek. En kunst. En ook een soort van muziek.

Met homeopathisch redeneren – het eindeloos verdunnen van begrippen – kom je een eind. Maar de feiten spreken voor zich. Het rapport *God in Nederland (2016)* zag 17% buitenkerkelijke religieuzen (vooral christenen), en raad eens: vrijwel zonder uitzondering mensen die in de kerk zijn opgegroeid, vaak al wat ouder, en krimpend qua omvang. Er is gewoon niet zoveel religie buiten de kerk, net zoals er heel weinig leesvaardigheid is bij mensen die nooit naar school gingen. Het is geen raketwetenschap.

Al met al kan religiositeit dus prima verdwijnen. Er zijn maar twee generaties nodig die liever naar de koopgoot gaan op zondag dan naar de kerk, en het is weg. Want wij zijn nu eenmaal sociale en culturele wezens, en religie is dus ook sociaal en cultureel. Er is niks dat ons komt aanwaaien, of dat uit de een of andere geheimzinnige bron diep in onszelf opwelt. Dat is fantasie en wensdenken.

Religie moet je leren. Dat wil zeggen: er moet iemand zijn die je leert bidden en de taal van het geloof hanteren, er moet een instituut zijn of een omgeving waarin je leert om te gaan met heilige teksten, je moet gevormd worden in het lid zijn van een gemeenschap, om te ontvangen en te geven, je moet gevoeligheid ontwikkelen om de stem van God te horen. Dat is allemaal belangrijk om het religieuze besef te cultiveren, dat wil zeggen: het te vormen en te ontwikkelen tot productiviteit en creativiteit, en de rariteiten en absurditeiten eruit te schoffelen. Want goede religie is het beste tegengif tegen bijgeloof.

Debora Krikken

Ben ik ongeneeslijk religieus en zijn wij het?

Ik zal maar gelijk met de deur in huis vallen vanavond. Ik houd mijn hele leven al ontzettend veel van God. Wat mezelf betreft durf ik wel te stellen dat ik ongeneeslijk religieus ben. Ik ben trouwens ook opgevoed met het idee dat dat er in ieder van ons een zaad van godsdienst zit, zoals Calvijn het noemde.

Maar toen ik 11 jaar geleden in onze huidige straat kwam te wonen en er veelvuldig contacten ontstonden, verbaasde het me dat toen ze hoorden dat ik in God geloofde, hoe belangrijk ze het vonden om mij heel duidelijk wilde maken dat zij niet of niet meer geloven en dat ik ook niet moest proberen ze te bekeren. Dat was het begin van mijn zoektocht naar de vraag of mijn beeld van de ongeneeslijk religieuze mens wel klopte.

En elke keer als ik in de afgelopen jaren de leus: 'Jezus is het antwoord, je hoeft alleen nog maar de vraag te vinden', hoorde, dan dacht ik stevast: 'maar dan heb je de mensen in mijn straat nog niet ontmoet...' Want mijn werkelijkheid was dat zij hun leven echt zo hadden ingevuld dat ze God niet nodig hadden. Sterker nog, ze wilden dat ik dat als gelovig mens serieus nam.

En toch zie ik in om me heen dat veel religieuze mensen de duidelijke, niet te missen, trend van secularisering bijna weigeren te accepteren door alles wat ze zien als religieus te willen duiden. Ik vond een verklaring hier voor bij de onderzoeker Dr. Prof. Jakob de Roover. Hij schreef dat namelijk dat religiewetenschappers al eeuwenlang onderzoek doen naar de plek van religie in culturen, maar zij hebben dit onderzoek altijd gedaan vanuit een ontzettend sterk christelijk theologisch framework: namelijk het ongeneeslijk religieus zijn van de mens.

Dus als er nieuwe culturen werden ontdekt, dan was de veronderstelling van de onderzoekers dat deze nieuw ontdekte culturen wel religie moesten kennen, was dat niet zo, dan werd dat toegeschreven aan niet lang of goed genoeg geobserveerd te hebben, of er werd geconstateerd dat deze cultuur nog onvoldoende gecultiveerd was of religie werd veel flexibeler geïnterpreteerd dan de oorspronkelijk theïstische invulling.

Met andere woorden: het was onmogelijk om te constateren dat er culturen waren zonder religie vanuit dit framework. Maar hoe objectief zijn dan die resultaten? Wordt het geen tijd om dit framework los te laten? Er is een theoloog die dit nu al bijna 75 jaar geleden heeft voorgesteld: Dietrich Bonhoeffer. Hij vraagt zich namelijk af of het zo zou kunnen zijn dat het 'religieus a priori', waarvan negentien eeuwen lang is uitgegaan in de christelijke theologie, helemaal niet bestaat, dat het een historisch gebonden en voorbijgaande uitingsvorm van de mens was. (Bonhoeffer 2003: 275).

Waarom vraagt hij zich dat af, omdat hij constateert dat: 'In de 13e eeuw begon een ontwikkeling in de richting van de autonomie van de mens. En deze ontwikkeling komt in onze tijd tot een zekere voltooiing: De mens heeft geleerd alle grote problemen zelf op te lossen zonder terug te hoeven vallen op de werkhypothese 'God'. Het blijkt dat alles ook zonder 'God' gaat en even goed als vroeger. God wordt steeds verder uit het leven teruggedrongen: hij verliest terrein'. (Bonhoeffer 2003: 321) En in de laatste editie van het

onderzoek God in Nederland, concludeerden de onderzoekers hetzelfde toen ze schreven 'God verdwijnt uit Nederland'.

Laten we eens kijken op basis van welke resultaten de onderzoekers dit concluderen, in de afgelopen 50 jaar is in Nederland:

- Het aantal kerkleden behoorlijk drastisch gedaald (in 50 jaar van 2 naar 1 derde), evenals het aantal regelmatige kerkbezoekers (van 50% naar 12%).
- Het aantal mensen dat in God of een hogere macht gelooft is gedaald (van 47% naar 14%).
- Het aantal mensen dat zich atheïst noemt, daarentegen, is gestegen (van 6% naar 24%)
- Nieuwe spiritualiteit leek een kleine ervaring mee te maken, maar ook die is alweer op z'n retour. En voor zover het nog wordt beoefend is dat niet door de seculiere mens in Nederland.
- Het meest veelzeggende resultaat vind ik dat religie niet langer als onmisbaar wordt ervaren als het gaat om sociaal bindmiddel en gedeeld zingevingskader.

Wat blijkt? Nederlanders hebben substituten gevonden voor religie als het gaat om zingeving en verlangen naar verbondenheid. Denk aan voetbalwedstrijden van het Nederlands Elftal of Koningsdag. Terwijl ik, als religieus mens, eerst nog verwachtte dat ieder mens uiteindelijk met zijn/haar zingevingsvragen bij God uit moet komen, wordt het me steeds duidelijker dat mijn seculiere omgeving dit soort vragen over het algemeen helemaal niet heeft en dat zij genoeg nemen met dit leven. Het levensmotto van mijn buurvrouw is: 'Het leven is maar kort, dus maak er wat van'. Zingeving en verlangen naar verbondenheid betekent dat zij genoeg leuke dingen wil doen in dit leven met die mensen die haar lief zijn. Moet ik dat dan gaan duiden als religieus, terwijl ze dat zelf niet zo ziet / beleeft? Ik vind dat eigenlijk best wel arrogant, alsof ik zeg 'joh, je weet het zelf nog niet, maar je bent het toch echt, daar kom je nog wel achter'.

Als ik mezelf als onderzoeker serieus wil nemen, maar misschien nog wel meer omdat ik mijn seculiere omgeving als weldenkende gecultiveerde mensen wil zien, dan kan ik eigenlijk niet anders dan met Bonhoeffer constateren: we leven in een a-religieus tijdperk.

Dé vraag is natuurlijk: hoe erg is dat? Het paradoxale is namelijk dat ik heb mogen ondervinden dat juist als ik accepteer dat mijn seculiere omgeving God niet nodig heeft, als ik niet probeer God als gatenvuller ergens in hun leven in te praten, er gelijkwaardige contacten ontstaan waarin alle ruimte is om te praten over God, als Heer van heel mijn leven.

Iris Penning

Singer-songwriter Iris Penning deed mee aan de serie Songs for Mary, waarbij we muzikanten uitnodigen om in het Dominicanenklooster te verblijven, broeders dominicanen en Mariadeskundige Kirsten Notten te spreken, en hun indrukken terug te geven in de vorm van een lied voor Maria.

Klik hieronder voor het lied dat ze maakte: *Hoe lang nog?*

Tekst

Hoe Lang Nog
Hoelang nog
Spreken wij jouw naam uit als een troost
Hoelang nog
Tot je laatste lied is uitgedoofd

Hoelang nog
Nemen wij de stilte voor jouw stem
Hoe lang nog
Tot de laatste mens die jou kent

Hoe ver nog
Tot je bent verdwenen uit ons zicht
Hoeveel nog
Tot de laatste stap weg van jouw licht

Hoelang nog

Tot je laatste kaars is uitgeblazen
Wij niet meer in jouw verhalen
Schuilen van het kwaad

Hoelang nog voordat jij niet meer bestaat in ons verhaal
Hoelang nog voor we jou niet meer verstaan

Maar hier brandt jouw licht nog vol
Hier hoor je nog jouw naam
Hier warmt jouw vuur nog door
In meer dan een verhaal

Hoelang nog
Sluiten wij de ogen voor een wens
Hoelang nog
Met gevouwen handen, zachte stem

Hoelang nog
Tot we veel te snel gaan voor jouw rust
Hoelang nog
Tot de ogen weer open, handen in de lucht

Hoelang nog
Tot de laatste keer dat wij genezen
Door de stilte die we nemen
Door, en voor, en met jou

Hoelang nog voordat jij niet meer bestaat in ons verhaal
Hoelang nog voor we jou niet meer verstaan

Maar hier brandt jouw licht nog vol
Hier hoor je nog jouw naam
Hier warmt jouw vuur nog door
In meer dan een verhaal

De hele documentaire staat hier:

Zie ook www.irispensing.com

Rik Zweers

God is een vrouw en ze wordt oud

God is een vrouw en ze wordt oud. Haar stem kraakt, ze kan niet meer rechtop staan en haar benen komen onder verschillende hoeken onder haar rok vandaan. Haar haar is zilverwit en de huid van haar handen perkamentachtig en doorschijnend.

God is een vrouw en ze zegt me te gaan zitten. Als ze naar de keuken schuifelt voel ik me opgelaten. Zal ik zeggen dat ze moet blijven zitten? Dat ik zelf wel naar de keuken ga? Of is het voor haar belangrijk dat ze me zelf haar koffie geeft? Wil ze me laten zien dat ze het nog redt en dat ze mij niet nodig heeft? Ik kijk de kamer rond en ga langs alle vertrouwde spulletjes. De koperen vogel waar ik vroeger mee speelde. De grote blauwe stoel die op een troon lijkt en waar ze altijd op zit. In de hoek een oude, leren leunstoel die al heel lang leeg is.

Ze komt de kamer binnen met een kopje koffie in een gebloemd kopje en zet 'm voor me neer op de oude eikenhouten tafel met het Perzische tapijtje als loper. In haar andere hand heeft ze een kopje voor haarzelf en ergens anders vandaan komt een blok chocola met rozijnen en noten. Ze gaat zitten en zegt: 'Neem toch een stukje chocola jongen. Je moet er nog van groeien'. Ik houd niet van rozijnen in chocola, dus ik neem een klein stukje en zeg netjes 'bedankt'.

Ik vraag hoe het in het ziekenhuis was en realiseer me opeens dat ik niet meer zeker weet of dat een paar week of een paar jaar geleden was. 'Ik ben er levend uitgekomen' zegt ze. We kwebbelen wat over het eten in ziekenhuizen, de drukke zusters en moeten lachen om die keer dat ze tegen de muur leunde en per ongeluk het alarm afging op de hele afdeling. Dat de zusters en dokters in paniek rondrenden en zij met ene onderdrukte lach terug in bed kroop.

God is een vrouw en ze wordt oud. Ik hoor haar binnenste zonder woorden fluisteren: Kom naar huis. Ik wil je graag zien, waarom kom je niet naar huis? Maar ze zal de telefoon niet oppakken en me bellen. Ze is bang dat ik nee zeg. Ze weet al wat ik ga zeggen: 'Ik heb het druk, ik kom erg graag langs maar het komt nu even heel slecht uit'.

Ze weet net als ik dat mijn drukte een excuus is. Ze weet dat ik niet langs wil komen omdat ik haar getekende en oude gezicht liever niet zie. Het is moeilijk om een gezicht aan te kijken wat je verwachtingen heeft teleurgesteld. Dat ze niet alles gaf wat ik wilde. Dat ze niet voor mijn succes heeft gezorgd en ik steeds weer faal. Dat ze me niet heeft kunnen weerhouden pijn te lijden. Ik ga liever niet bij haar langs omdat ik mezelf en haar wil beschermen tegen de teleurstelling. De teleurstelling van de dromen die niet waar geworden zijn.

Ik vertel haar over alles waar ik mee bezig ben. Ik dik het nog een beetje aan. Ze kijkt me aan en luistert, knikt op de goede momenten en ik zie een waarderende glimlach op haar lippen. Ik vertel over de vrienden met wie ik afspreek. Ik laat foto's zien van de plekken waar ik op vakantie ben geweest. Ik vermijd mijn liefdesleven en zij vraagt er niet meer naar. Ze verteld over een keer in de bergen dat het bliksemde en hagelde en bang was dat haar

kinderen iets zou overkomen. De kinderen daarentegen vonden het de mooiste tocht die ze hebben gedaan.

Ik neem een slok van mijn koffie en zij vraagt me of ik mijn moeder mis. Ik knik. Ik vraag haar of zij haar moeder mist. Ze knikt. Ik vraag haar wat haar laatste herinnering is. 'Dat ik bij mijn moeder op schoot zit. Mijn hoofd tegen haar borst. Ik voel haar warmte en hoor haar ademhaling. Als ik naar bed ga en ik voel me eenzaam, kan ik heel erg verlangen naar dat moment'. Ik zie die vierentachtig jarige vrouw in foetus houding bij haar moeder op schoot zitten en ik besef, ook god vraagt zich weleens af waarom hij toch in hemelsnaam verlaten is.

Thuis gekomen maak ik een kiekje warm en bedenk dat zij altijd te ruim kookt. Ze wil dat iedereen altijd mee kan eten, maar ze doet niet aan voedselverspilling. Ik weet dat ik haar ben gaan volgen. Onverdeelde aandacht hebben, de tijd nemen om de ander diep in de ogen te kijken. Dat er even niets belangrijkers is dan wij. Dat ze geen blad voor de mond neemt tegenover iedereen met een belangrijke positie. Dat ze tegelijk opvallend genadig is. Dat haar ogen beginnen te glimmen bij alles wat ongepland en onverwacht is. Het is alsof ze hoopt dat iets fout gaat. Ze bloeit op en weet dat het dan haar beurt is voor avontuur.

God is een vrouw en als ze doodgaat sta ik naast kist en realiseer me dat ik haar nooit een knuffel heb gegeven. Ik buig me naar haar toe tot haar neus minder dan een centimeter van de mijne verwijderd is. De dood heeft een truckje met haar uitgehaald. Ik herken de trek om haar mond niet meer. Ik vraag me af wanneer ik eigenlijk het dichtst bij haar ben geweest. Al die keren dat ik me onhandig voelde bij haar. Dat ik me schuldig voelde omdat ik haar vergeten ben. Dat haar levenslessen gedateerd leken. Dat ik haar toenadering voelde maar niet wilde ontvangen.

Dat ze me elke keer vanaf het balkon uitzwaaide, tot ik de hoek van de flat om ging. Dat ze er weer stond te wachten als ik aankwam. Tot ik naar boven was geklommen over de beige vloerbedekking en ze me met open armen ontving, en zei: 'Dag Rik. Fijn dat je er bent'.

Martin Jans

I. Ontmoeting

Als studentenpastor kom ik veel studenten tegen, met hele uiteenlopende achtergronden en overtuigingen. Ik begin mijn zeven minuten met een ontmoeting met een student.

Hij vroeg of hij een keer langs kon komen. Hij wilde iets bespreken, vertelde niet wat, en we maakten een afspraak. Toen hij nog maar net in zijn stoel zat, zei hij: 'wat er aan de hand is... ik twijfel zo. En ik weet nu niet goed wat er met mij aan de hand is, het voelt heel vreemd'.

Mijn eerste spontane gedachte - die ik niet uitsprak - was dat hij orthodox christelijk was grootgebracht en aan die waarheden was gaan twijfelen. Dat hij zich nu afvroeg, wat moet ik daar mee. Maar dat bleek helemaal niet zo te zijn. Hij had geen kerkelijk achtergrond, was niet met een religie grootgebracht. Zijn omgeving deed er niets mee. Het was in zijn geval precies andersom. Hij was gaan twijfelen over zijn niet-geloof. Hij had nooit in iets van God of in een God geloofd, maar juist dat wist hij niet meer zo zeker. Daarom zei hij: ik twijfel zo, en dat voelt heel vreemd.

Het woordje god had nooit betekenis voor hem gehad, hoorde bij anderen. Maar nu vroeg hij zich af of dat ook in zijn wereld paste. Daarbij kwam: hij was iets gaan doen wat hij nooit hij had gedacht. 'Hoe zou jij dat noemen', vroeg hij, ik lig dan in mijn bed, denk na over wat er allemaal gebeurt en wat ik hoop en zeg dat tegen iemand. Of iets. Is dat nou bidden? Ben ik nou aan het bidden?"

2. Ongeneeslijk religieus?

Als je dit zo hoort, wat denk je dan... is hij een voorbeeld de ongeneeslijk religieuze mens? Laat hij zien, dat hoewel kerken leeglopen, het geloof in God nooit zal verdwijnen? Ik weet dat niet. Dat gaat mij veel te snel. Ik moest ook niet tegen hem zeggen 'o, dat is God'. Want bedoelen we daar hetzelfde mee, hij, ik, jullie? Ik moest hem ook niet naar een kerk sturen om eindelijk thuis te komen bij wat hij altijd diep van binnen zou hebben verlangd, dat was ook niet zomaar zo. Dit was veel te teer, te kwetsbaar, om zo duidelijk ingekaderd te worden. Dan zou ik hem inlijven in het denkframe van mijzelf of een bepaalde religieuze traditie.

Maar het punt was, hij was wel benieuwd of zijn ervaring daarbij zou passen, of zijn verwarring, dat rare gevoel, te duiden zou zijn, te plaatsen zou zijn in de ervaringen van andere mensen. Want dat gebeurt in een religieuze traditie. Je zou kunnen zeggen: hij had geen taal, of wist niet goed welke woorden hij kon gebruiken voor wat er met hem aan de hand was. Dat wilde hij checken, hij vroeg ook, 'hoe doe jij dat, bidden'. En hoe werkt dat voor jou. Alsof hij die woorden wilde onderzoeken, uitproberen, om uit te pluizen: gaat dat ook over mij?

3. Ongeneeslijk mens

Of zo is, weet je niet. En als hij vier religies bij langs zou gaan weet je ook niet of dat zo is. Misschien is het een bevlieging. Waait het over, krijgt het geen verdere vorm en is hij het over tien jaar helemaal vergeten. Zou je het dan ongeneeslijk religieus noemen?

Ik denk dat wij mensen in elk geval ongeneeslijk mens zijn. Daarbij horen ervaringen van dood, leven, liefde, haat. Daarbij horen ervaringen die ons ontregelen, ons wereldbeeld op z'n kop zetten. Die fascinerend zijn, aantrekkelijk, en ook beangstigend, of ontzagwekkend. Dat hoeft niet, maar kan wel religieus zijn. Als vanuit die ervaringen, woorden als God en geloof steeds belangrijker worden, meer betekenis krijgen. En hoe je leeft, wat je doet en kiest er daardoor anders uit gaat zien.

Het komt trouwens veel vaker voor, dat studenten met zulke verhalen bij mij komen. Als ik aan die jongen denk zou ik dat religieus noemen als hij zichzelf beter leert kennen, leert begrijpen, door religieuze taal, door rituelen, door verhalen. Als hij zegt: dit gaat over mij, en anderen ontdekken: dit gaat over hem. Als hij zich laat meenemen, en hij zich laat veranderen door wat hij in religieuze tradities of bewegingen hoort, ziet en meemaakt.

Erik Borgman

Ongeneeslijk religieus?

Neen, dat lijkt maar zo.

Dat is mijn antwoord op de vraag of de mens ongeneeslijk religieus is: dat lijkt maar zo. Maar dat dit zo lijkt, dat komt natuurlijk wel ergens vandaan.

1.

In zijn boek *Ongeneeslijk religieus*, met die merkwaardige ondertitel *Hoe God verdween uit onze wereld mijn leven en waarom steeds meer filosofen zeggen dat 'ie terug is*, stelt Gerko Tempelman post-moderne filosofen als Slavoj Žižek en John Caputo – en in het verlengde van de werk van de laatste dat van Peter Rollins – centraal. Zij nemen enerzijds afscheid van een vast en leerstellig formuleerbaar geloof en bedienen zich anderzijds, zowel bij de argumenten die zij hiervoor naar voren brengen als bij het schetsen van het na deze operatie resterende beeld van het leven, van termen, gedachtegangen en beelden uit de christelijke traditie.

Ik zou menen dat hieruit niet zozeer blijkt dat de mens ongeneeslijk religieus is, maar dat de christelijke traditie iets te zeggen heeft wat het gebruikelijke beeld van wat religie is nu juist onzichtbaar maakt. Namelijk dat geloof in christelijke zin helemaal niet is wat veel mensen denken dat religie is. Christelijk geloof is helemaal geen rotsvaste zekerheid over hoe de werkelijkheid in elkaar zit en hoe wij over onszelf en de wereld moeten denken. Christelijk geloof vertelt dat wij heel goed zonder een dergelijke zekerheid kunnen, omdat God ons draagt en God helemaal niet afhankelijk is van ons geloof in hem.

Iets vergelijkbaars geldt overigens voor het hindoeïsme en het boeddhisme, de islam en het Jodendom. Geen van de grote wereldreligies is wat veel mensen in Noord-West Europa denken dat religie is: een vaste, onbetwifelbare overtuiging. Maar dat voert nu te ver.

2.

Misschien kan ik het korthedshalve biografisch zo zeggen: Gerko Tempelman ging van Harderberg naar Amsterdam en verloor zijn vrijgemaakt-gereformeerde geloof. Ik ben in Amsterdam geboren en heb daar katholiek leren geloven, in de sfeer van de grote stad en alles wat daarbij hoort – ik woonde op een trappenhuis waar wij de enige katholieken waren en vrijwel niemand naar de kerk ging, behalve het gezin waarmee wij bevriend waren: zij waren Getuigen van Jehova.

De broers en zussen van mijn oma waren niet katholiek – mijn oma was katholiek geworden toen zij met mijn opa trouwde – en mijn ooms en tantes beschouwden zichzelf in meerderheid als niet meer katholiek. Ik wil maar zeggen, ik ben nu 61 en ik heb nooit in een gesloten wereld geleefd en God of geloof is God was dus ook geen onderdeel of garantie van een gesloten wereldbeeld.

U hoort hier ongetwijfeld een dosis Randstedelijke arrogantie is, en misschien ook wel katholiek superioriteitsgevoel. Die zijn er vast ook. Maar mijn punt is serieus: ik denk dat we om te begrijpen wat het christendom blijvend zeggingskracht geeft, moeten kijken naar het christendom zelf. Dat mensen religieus zijn omdat zij daar behoefte aan hebben – dat religie

inderdaad zoiets als een ongeneeslijke ziekte zou zijn – dat is vanouds een vorm van religiekritiek. Het springende punt is echter dat religie pretendeert niet onze behoeften te bevredigen, maar onze wereld op een nieuwe en ongekende manier te openen.

3.

Dit is precies de paradox: dat wij ernaar verlangen dat onze wereld op een tot dan toe ongekende en nooit helemaal te doorgronden manier geopend wordt. Niet door ons geopend, maar geopend zodat wij waarachtig kunnen bestaan. Met deze uitspraak zijn we al binnen de christelijk-theologische, binnen de katholieke traditie en de katholieke traditie heeft voor dit paradoxale verlangen naar een plaats die ons gegeven wordt, een leven dat voor ons wordt ontsloten, een bestaan dat zich op altijd nieuwe wijze – jawel – openbaart –, de katholieke traditie heeft een naam voor dit verlangen. Een Latijnse naam, uiteraard. We noemen dit het *desiderium naturale videndi Deum*, in het Nederlands: het natuurlijke verlangen om God te zien.

Het is een *desiderium naturale*, een natuurlijk verlangen, niet simpelweg aangeboren zoals muzikaliteit of een wiskundeknobbel aangeboren kunnen zijn, maar met het menszijn meegegeven. Menszijn impliceert nog een heleboel andere dingen, maar menszijn impliceert ook verlangen om God te zien. Maar het is verlangen om God te zien en God is niet zomaar zichtbaar en moet zich dus te zien en te kennen geven, zichzelf tonen: openbaren, zegt de christelijke traditie. Met andere woorden, mensen zijn erop aangelegd iets te zien en iets te horen waarvoor zij zelf niet kunnen zorgen dat ze het te zien of te horen krijgen. Het moet hun gegeven worden en de christelijke traditie spreekt dan van genade. Menszijn betekent gericht te zijn op iets dat alleen maar vrij gegeven kan worden en dat ons de ruimte geeft om te bestaan.

De korte aanduiding voor wat dat dan zou zijn, is liefde en vanwege de belachelijk korte tijd die ons gegeven is vanavond nu even grote stappen gauw thuis: dit is precies wat de christelijke traditie belijdt als de apostel Johannes schrijft: *ho theos agapè estin*, God is liefde (I Joh. 4.8). We verlangen naar liefde omdat die liefde – en alleen de liefde – ons ruimte geeft om te bestaan. Vandaar de uitspraak van de kerkvader Augustinus: Onrustig is ons hart totdat het rust vindt in u, totdat ik weet dat ik gewild en geliefde ben, dat ik de ruimte om te bestaan niet hoeft te veroveren – want dan is altijd de vraag of ik daar morgen nog steeds en opnieuw toe in staat zou zijn – maar dat deze ruimte mij actief gegund wordt.

Deze onrust maakt dat mensen ongeneeslijk religieus lijken. Immers, religies geven een beeld van God – of zo je wilt het goddelijke of heilige – en in het licht daarvan verschijnt een beeld van onszelf dat duidelijk maakt dat wij er mogen zijn, dat er ruimte voor ons is en wordt gemaakt en wat dat voor ons leven en ons gedrag zou moeten betekenen. Maar religies blijven menselijke constructies, zullen dus steeds weer onbevredigend en problematisch blijken en dat zal ons onrustig voort doen zoeken zolang ons leven duurt.

4.

Uiteindelijk echter, als God alles zal zijn in alles, zoals de Bijbel het zegt, zal er geen tempel of kerk, zal er geen religie meer zijn. Dan hebben wij geen beelden meer nodig, maar dan kennen wij van aangezicht tot aangezicht, schrijft de apostel Paulus: 'Nu ken ik nog slechts ten dele, maar dan zal ik ten volle kennen zoals ik zelf gekend ben' (I Kor. 13,12). Hoezo ongeneeslijk religies: we zullen dus uiteindelijk wel degelijk van onze religiositeit worden genezen.

Ondertussen – en, toegegeven, dat is voor nu aanzienlijk belangrijker – bedient God zich om zichzelf aan ons te tonen niet uitsluitend en misschien wel niet in de eerste plaats van religie, van religieuze praktijken of vormen, van religieuze theorieën of beelden. De socioloog Max Weber (1864-1920) heeft zichzelf in een beroemd geworden formulering beschreven als religiös absolut unmusikalisch, religieus volkomen onmuzikaal. Dit betekent echter niet dat hij het natuurlijke godsverlangen zou ontberen, noch dat het voor hem onmogelijk zou zijn God te kennen. ‘Buiten de kerk geen heil’ moet nou niet vervangen worden door ‘buiten de religie geen heil’. God kiest zijn eigen wegen om zich te laten kennen.

Dat kunnen vreemde wegen zijn. In het Bijbelboek Numeri (22,21-35) wordt verteld hoe een ezel een engel, dat wil zeggen een boodschapper van God ziet, en na drie subtielere pogingen ten einde raad aan zijn berijder Bileam dan maar uitlegt dat hij deze goddelijke aanwezigheid niet negeren kan. Er is voor ons allemaal volop hoop, wil ik maar zeggen. Want ezels zijn er altijd genoeg.